

VEJLEDNING TIL TJEKLISTE FOR AT BLIVE GRØN KIRKE

Her følger nogle gode råd og ideer til, hvordan I kan forstå og implementere de forslag til grøn handling, som Grøn Kirke har udarbejdet. Tjeklisten og denne vejledning er udarbejdet ud fra den viden, der er tilgængelig og gennemgået af forskellige eksperter. At være klima- og miljøbevidst er dog ikke altid en eksakt videnskab. Det kan nogle gange være svært at vide, hvad der er det mest rigtige at gøre. Der kommer hele tiden ny viden, nye meninger og nye produkter til, og der kan være hensyn, som modsiger hinanden. Fasthold jeres engagement, hold jer orienteret og prøv at holde jer for øje at vælge så rigtigt som muligt.

Kirkens liv (punkt 1-7)

Punkt 1: Vi afholder mindst en årlig temagudstjeneste med skaberværket, klima, miljø, natur og retfærdighed som tema.

Fejringen af en temagudstjeneste for skaberværket kan f.eks. ske i forbindelse med høstgudstjenesten. Det kan også ske i relation til forskellige mærkedage, f.eks. Naturens Dag den 2. søndag i september, Earth Day den 22. april, osv. Se en kalender over mærkedage på www.gronkirke.dk/tips-og-ideer/gudstjenesteliv/

Temagudstjenester kan være en friluftsgudstjeneste, skabelsesgudstjeneste eller anden særlig gudstjeneste. Skaberværket kan inddrages i lyset af klima-, miljø- og naturhensyn i alle dele af gudstjenesten, når I holder en temagudstjeneste, dvs. i bønner, salmevalg, læsninger m.m. Gå gerne sammen med andre menigheder, spejdere og andre i området om at lave disse gudstjenester. Inspiration til gudstjenester kan findes på <http://www.gronkirke.dk/liturgiske-byggeklodser/> og <http://www.gronkirke.dk/tips-og-ideer/gudstjenesteliv/>

Vedrørende udtrykket "retfærdighed": De nuværende globale klimaændringer og mange miljø- og naturproblemer hænger stærkt sammen med forbrug og adfærd i rige dele af verden gennem mange år. Direkte eller indirekte leder disse problemer til udnyttelse, uretfærdighed og ulige relationer både i forhold til Gud og i forhold til andre mennesker og medskabninger. Det kan også lede til store påvirkninger i vand-, hav- og vejrforhold. For en uddybning af forholdet mellem miljø og retfærdighed, se <http://www.kristeligt-dagblad.dk/debat/kommentar-hvad-er-klimaretf%C3%A6rdighed>

Punkt 2: Vi inkluderer skaberværket, klima, miljø, natur og retfærdighed i gudstjenestens liturgi gennem hele året, der hvor det er naturligt (f.eks. prædiken, salmer, bønner).

Få inspiration til forskellige liturgiske elementer på hjemmesiden under "Liturgiske byggeklodser" på <http://www.gronkirke.dk/liturgiske-byggeklodser/liturgiske-byggeklodser/>

Punkt 3: Vi markerer Skabelsestiden hvert år – gerne sammen med andre.

Kirker i hele verden fejrer skaberværket i perioden mellem 1. september og 4. oktober, kaldet Skabelsestiden. Læs mere om skabelsestiden på <http://www.gronkirke.dk/skabelsestid/>
Det er oplagt at fejre høstgudstjeneste i skabelsestiden, markere Naturens Dag, Frans af Assisi-dagen osv.

Punkt 4: Vi integrerer klima, miljø, natur og retfærdighed i kirkens undervisning.

Kirkens undervisning omfatter både undervisning af børn og voksne. Ideer til undervisning bliver løbende lagt ud på <http://www.gronkirke.dk/liturgiske-byggeklodser/boern-og-unge/>
For konfirmandmateriale med fokus på diakoni og klima, se <http://www.rpc.dk/rpf/religionspaedagogisk-forlag/undervisning/konfirmander.html>

Punkt 5: Vi samler ind i kirken til støtte af kirkelige klima- og miljøprojekter i verdens fattigste lande og/eller truede områder.

Man kan støtte de kirkelige organisationer, der bidrager til arbejdet med at forebygge og tilpasse sig klimaforandringer, f.eks. Folkekirkens Nødhjælp, Caritas Danmark og medlemsorganisationer under Dansk Missionsråds Udviklingsafdeling. Læs mere på

<https://www.noedhjaelp.dk/det-kan-du-goere/stoet-som-sogn-og-kirke/sogneindsamling>

<http://www.caritas.dk/undersektion/tvaergaende-indsatser>

www.dmr.org

Punkt 6: Vi arrangerer eller deltager i en temaaften, studiekreds, udflugt el.lign. om skaberværket, klima, miljø, natur og/eller retfærdighed.

Der kan være gode ressourcepersoner at trække på i lokalsamfundet: energivejledere, naturvejledere, m.fl.

For en liste over foredragsholdere, se <http://www.gronkirke.dk/tips-og-ideer/information-undervisning-og-diakoni/bestil-et-foredrag/>

Kirkens information og forankring af det grønne arbejde (punkt 8-12)

Punkt 8: Vi formidler stof om skaberværket, klima, miljø og retfærdighed i kirkebladet, på kirkens hjemmeside, via sociale medier og/eller andre informationskanaler.

Grøn Kirke har udarbejdet et forslag til en pressemeddelelse, som man kan bruge til at informere om, at man er blevet grøn kirke. Få inspiration til historier, temaer og vinkler på jeres information på

www.gronkirke.dk.

Punkt 9: Vi fortæller, at vi er en Grøn Kirke ved at hænge en Grøn-Kirke plakat op og ved at skrive om det i kirkebladet, på kirkens hjemmeside, på sociale medier og andre af kirkens informationskanaler.

Brug gerne Grøn Kirkes logo på jeres hjemmeside, i kirkebladet og andre informationskanaler. Det kan downloades fra <http://www.gronkirke.dk/liturgiske-byggeklodser/billeder/>

Punkt 10: Vi har udarbejdet en handlingsplan for vores arbejde som Grøn Kirke og gennemgår den mindst en gang om året.

Lav en handlingsplan, der tager udgangspunkt i de klima- og miljøtiltag, I bliver enige om. Lad planen indeholde målbare målsætninger for hvad I vil gøre, og hvornår det skal være gjort. Et eksempel kunne være, at en kirke over en nærmere defineret periode (måske 4 år) skal overgå til f.eks. 75 % økologiske indkøb – for derefter at sætte en ny målsætning på f.eks. 90 %. Dette kan være med til at fastholde fokus på at være Grøn Kirke. Gennem jeres indkøb kan I være med til, at andre også efterspørger og køber mere økologisk. Angiv hvem der skal holde øje med, at tiltagene bliver overholdt, og sæt gerne en tidsramme for jeres tiltag. I kan også tilføje egne kommentarer til de enkelte punkter. Se et eksempel på handlingsplan:

<http://www.gronkirke.dk/bliv-groen/bliv-groen-kirke/> (se øverste venstre hjørne)

Punkt 12: Vi søger at samarbejde med lokale virksomheder, kommunale enheder, andre kirker og organisationer i vores klima- og miljøarbejde.

Overvej et samarbejde med jeres kommune, hvis den tager særlige grønne tiltag (f.eks. er økologisk kommune, klimakommune, Fairtrade By, eller er med i en naturpark). Se på jeres kommunes hjemmeside om dens grønne tiltag – og se for eksempel www.dn.dk/klimakommuner og www.fairtrade-maerket.dk/bliv-fair/fairtrade-by.

Kirkens indkøb (punkt 13-20)

Punkt 13: Vi begrænser kirkens indkøb og købet evt. genbrug.

Køb kvalitet som holder længe i stedet for billigere produkter, som oftere skal udskiftes.

Punkt 14: Vi køber madvarer, som har mindst mulig klima- og miljøpåvirkning (økologiske, Fairtrade-mærkede, lokalt producerede og årstidens).

Al produktion af fødevarer kræver plads og energi og har en miljø-, klima- og naturpåvirkning. Kød, grønsager, kornprodukter og frugt kan produceres på meget ressourcekrævende måder. Dyr og produktion af kød medfører generelt større klima- og miljøpåvirkning end produktion af planter. Der er også forskel på, om dyrene går i stald eller ude. Prøv at indføre kødfrie dage. Køber I kød, så vælg kød af fritgående dyr. Læs mere om kød og klimaforandringer her:

<http://etiskraad.dk/da-DK/Temauniverser/Etikoglivet/Stamcellekoed/Koedspisning-klimaforandringer-og-foedevarekrise.aspx>

og <http://ecocouncil.dk/documents/publikationer/855-110914-koed-med-omtanke/file>

For inspiration til klimavenlig mad, se <http://www.klimavenligmad.net/KlimavenligSpisning/>

Lokalt producerede og økologiske varer vil generelt have den mindste samlede miljøbelastning. Det gælder også grønsager og frugt. Ikke alle slags grønsager og frugt kan fås økologisk eller nærproduceret, og da må man overveje at købe varer, der påvirker mindst muligt (er dyrket i sæson, kort transport, begrænset kemikalieforbrug, lavt energi- og vandforbrug).

At transportere produkter og madvarer rundt i verden er forbundet med et stort energiforbrug og dermed udledning af CO₂, men også ofte med brug af flere kemikalier i forbindelse med både produktion og transport. Denne påvirkning af miljøet kan begrænses, hvis man køber lokalt producerede madvarer.

For mærkningsordninger vedr. mad og andre produkter, se punkt 15.

Brug så vidt mulig postevand til drikkevand i stedet for at købe vand på flasker.

Punkt 15: Vi køber så vidt muligt miljømærkede produkter til rengøring, vedligeholdelse, kontor og udearealer.

Efterhånden er der en del godkendte mærkningsordninger, der kan guide jeres indkøb af både mad og andre produkter. Det røde Ø-mærke (mad), MSC (fisk), Blomsten (andre produkter), Svanen (andre produkter), FSC-mærket (papir- og trævarer) og Fairtrade-mærket (både mad og andet) er nogle af de miljømærker, som kan hjælpe med at træffe mindre klima- og miljøbelastende valg. Flere af disse mærker tager ikke kun klima-, miljø-, og naturhensyn, men bidrager også til en retfærdig behandling af arbejderne. Man kan ikke blot købe miljømærkede produkter til den daglige husholdning, men også miljømærkede computere, byggematerialer, maling, træ, papir osv. til kontor og drift.

Ved indkøb af papir anbefaler vi at købe papir, som både bærer et miljømærke (Blomsten eller Svanen) og FSC-mærket, eller blot et miljømærke, hvis der er tale om 100 % genbrugspapir. Netop når der er tale om genbrugspapir, er det vigtigt med miljømærket, da fremstillingsprocessen kan være meget forurenende pga. de gamle tryksværter og lim mv. FSC (Forest Stewardship Council) er med til at sikre bæredygtigt skovbrug verden over.

Læs mere om miljømærkerne Blomsten og Svanen her: www.ecolabel.dk

Læs evt. om flere miljømærker her: www.forbruger kemi.dk/maerkeordninger

Find miljømærkede produkter her: www.ecolabel.dk/produkter

Læs om EU's økologimærke og det danske økologimærke (det røde Ø-mærke) her: www.altomkost.dk/fakta/oekologi/oekologimaerker

Læs mere om FSC-mærket (Forest Stewardship Council) her: www.fsc.dk

Læs mere om MSC-mærket (Marine Stewardship Council) her: www.msc.org/?set_language=da

Læs mere om Fairtrade-mærket på og find Fairtrade-mærkede produkter på www.fairtrade-maerket.dk

Køb evt. kirkekaffen gennem www.kirkekaffe.dk

Punkt 16 og 17: Vi bruger så vidt muligt miljøcertificerede, økologiske og/eller Fairtrade-leverandører af varer og tjenester og Ved større anskaffelser, renoveringer og byggeprojekter køber vi miljøcertificerede produkter og materialer.

Når der bestilles mad udefra eller holdes møder eller kurser andre steder, kan man efterspørge miljømærkede produkter og leverandører. Også ved større anskaffelser, renoveringer og byggeprojekter, at det er en god ide at efterspørge miljømærkede produkter og leverandører.

Punkt 18: Vi begrænser brugen af kemikalier i f.eks. rengøring, vedligeholdelse og på udearealer.

Se punkt 15 om miljømærkning. Ud over at bruge miljømærkede rengøringsprodukter kan man minimere brugen af kemikalier ved rengøring, f.eks. ved at bruge mikrofiberklude. Vær opmærksom på at følge doseringen, når der anvendes rengøringsmidler. Anskaf eventuelt en doseringspumpe, så overdosering undgås.

Punkt 19: Vi anvender genopladelige batterier, hvor vi kan.

Der er generelt flere tungmetaller i genopladelige batterier. Men de genopladelige batterier holder længere, og når de ikke længere kan bruges, bør de afleveres på genbrugsstationen, som derefter sørger for forsvarlig håndtering. Hvis der anvendes engangsbatterier, er det muligt at vælge miljømærkede batterier. De skal som andre batterier også afleveres på genbrugsstationen, når de er brugt op.

Kirkens energiforbrug (punkt 21-31)

Punkt 21: Vi har fået foretaget en energiøkonomisk gennemgang af kirkens bygninger (kirke, sognegård, præstebolig osv.) og følger dens anvisninger, så godt vi kan.

Der findes lokale konsulenter, som kan hjælpe med denne opgave. F.eks. Kirkeministeriets Varme- energi- og klimakonsulent, Poul Klenz Larsen, email: poul.klenz.larsen@privat.dk. Se også en oversigt på www.energitjenesten.dk. Benyt også www.klimakompasset.dk og www.climatefriendly.com for at udregne jeres CO₂-udslip og få derved hjælp til at udarbejde en strategi for at nedsætte jeres CO₂-forbrug.

Vedrørende varme og luftfugtighed i kirker: Der er god inspiration at hente i to brochurer om varme i henholdsvis storby- og landsbykirker, som Grøn Kirke har udarbejdet i samarbejde med Energitjenesten. Der er også udarbejdet en brochure om luftfugtighed i kirken. De kan hentes her:

1. [Opvarmning i landsbykirker](#)
2. [Opvarmning i større bykirker](#)
3. [Kirker og luftfugtighed](#)

Er der brændeovn i præstegården? Er det en miljøvenlig model, og fyres der korrekt? Skorstensfejeren kan kontaktes for at teste brændeovnen for, hvor meget den udsender af partikler.

Særligt for folkekirker: Ifølge Bekendtgørelse 228 om energimærkning af bygninger skulle offentlige bygninger energimærkes senest 1. juli 2009. Bekendtgørelsen kan læses her: www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=115922

Punkt 22: Vi aflæser vores målere for vand, el, varme og gas med passende intervaller, f.eks. 1 gang om måneden.

Regelmæssige aflæsninger af vand, varme og elforbruget gør det synligt, hvordan forbruget fordeles over året. Man kan således sammenligne sit forbrug over tid og bedre opdage afvigelser eller pludselig overforbrug og handle passende på det. Det er motiverende for at spare, når man kan se, at de tiltag, man laver, kan måles. Mange forsøg viser, at opmærksomhed om forbrug helt naturligt reducerer forbruget.

Punkt 23: Vi prioriterer lavt energiforbrug og god brændstoføkonomi ved indkøb af f.eks. fryser, vaske- og opvaskemaskine, pc og maskiner til kirkegården.

Læs mere om energimærkning af husholdningsmaskiner m.m. på <http://www.ens.dk/forbrug-besparelser/apparater-produkter/energimaerkning-apparater-produkter>

Punkt 24: Vi køber certificeret klimavenlig strøm.

Man kan tage et klimaansvar og støtte udbygningen af vedvarende energi via sit elselskab. Flere elselskaber tilbyder klimavenlig strøm. På www.grøntelvalg.dk får man et overblik over de bedste elprodukter på markedet, som er inddelt med klimavalg i klasser efter forventet effekt. Vi anbefaler, at man vælger el fra den bedst mulige klasse. Man er aldrig bundet til sit elprodukt i mere end 6 måneder og kan derfor altid skifte til et af de elprodukter, som har en positiv effekt på klima og udbygning af vedvarende energi.

Punkt 26: Vi slukker lyset i rum, som ikke er i brug og/eller har opsat lyssensorer og timere.

Lav en generel politik om at slukke lyset i lokaler, der forlades, og at lyset automatisk slukkes om natten. Opsæt f.eks. bevægelsessensorer (PIR-følere) i rum, hvor lyset kun skal være tændt i kortere tid ad gangen, f.eks. toiletter. Sæt evt. skilte op, så også frivillige, der bruger kirken, er opmærksomme på jeres tiltag.

Punkt 28: Vi opvarmer med varme, der produceres mest muligt miljø- og klimavenligt.

For kirker kan gælde andre forhold end private boliger, hvad angår anbefaling af den bedste varmekilde. Det er altid godt at få professionel vejledning, f.eks. fra Energitjenesten, Kirkeministeriets varme- energi- og klimakonsulent, det lokale energiselskab, kommunens energirådgivere osv.

Her følger nogle definitioner vedrørende energikilder og fordeling:

Fjernvarme: Er I placeret et sted i landet, hvor det er muligt at få fjernvarme, kan I overveje om ikke det er en god mulighed for jeres kirke. Det afhænger naturligvis af, om kirkerummet er så meget i brug, at det primært er et varmt rum.

Elvarme: Skal kirkerummet kun anvendes få gange om ugen, kan I overveje om ikke det vil være bedre at etablere en opvarmningsform med elvarme som strålevarme under bænkerækkerne.

De miljømæssige fordele ved fjernvarme og elvarme er, at begge dele frembringes under bedst mulige vilkår med optimal rensning ved forbrænding af de fossile produkter.

Ved jordvarme forstås i denne forbindelse et anlæg, der henter varmen i jorden ved hjælp af et slangesystem, som er gravet minimum 1,5 m ned i jorden, og som fyldes med brinevand (frostsikring og vand), der pumpes rundt og afkøles i en kompressor. Ved denne proces afgives varme til det rum, der ønskes opvarmet. Ved denne metode kan den optagne effekt til kompressor og pumpe typisk give 3,5-4,4 gange så megen effekt fra sig, når det afgives gennem gulvvarmeanlæg, og 3,0-3,5 når varmen afgives til rummet gennem radiatorsystemet.

Luft-til-vand varmepumper henter energien fra udeluften og overfører den til en radiator- eller gulvvarmekreds. Luft-til-vand varmepumper har typisk en virkningsgrad (SCOP) på mindst 3,5 ved gulvvarme og mindst 3,0 ved radiatoranlæg.

En luft til luft varmepumpe er en billigere løsning, men kan normalt kun benyttes som supplement til anden opvarmning. Luft-til-luft varmepumper har en høj virkningsgrad (ofte mellem 4 og 5), når temperaturen udenfor er over ca. 7 graders varme. Til gengæld falder virkningsgraden betydeligt ved lavere temperaturer udenfor, og når temperaturen er på lave minusgrader, er der kun en meget begrænset effekt.

Fordele og ulemper: Der er fordele og ulemper ved hver af de tre typer, og det er forskelligt, hvor de typisk finder anvendelse. Jordvarmeanlæg og luft-til-vand varmepumper er sjældent egnede til kirker, da kirkerne generelt kræver varmeanlæg med meget stor effekt (se Kirkeministeriets varmecirkulære). Begge typer varmepumper kan være velegnede til præstegårde og sognehuse mv., hvis isoleringsgraden er rimelig. Luft-til-vand varmepumper vælges i stedet for jordvarmeanlæg, hvis der ikke er tilstrækkeligt eller egnet areal til nedgravning af jordslanger. Luft-til-luft varmepumper er velegnede som supplement til opvarmning i bl.a. elopvarmede bygninger (f.eks. visse graverfaciliteter, konfirmandstuer mv.).

Normalt bruger man ikke betegnelsen "solfanger" for anlæg, som producerer strøm – disse går altid under betegnelsen "solceller". Solfangere producerer varmt brugsvand (til bad og håndvask mv.). Nogle solfangeranlæg bygges endvidere til at kunne supplere opvarmning af huset, typisk når der er gulvvarme i et eller flere rum, som man ønsker skal være tændt i sommerperioden.

Solceller opsættes til at frembringe elektricitet.

Solfangere producerer varmt brugsvand (til bad og håndvask mv.). Nogle solfangeranlæg bygges endvidere til at kunne supplere opvarmning af huset, typisk når der er gulvvarme i et eller flere rum, som man ønsker skal være tændt i sommerperioden.

Hvilken type solanlæg, man ønsker at gøre brug af, afhænger af det behov, man har. Endvidere er det nødvendigt at have et sted at placere solfangerne, som ikke altid er særligt smukke.

En varmeveksler er et anlæg, som indgår i ventilationssystemets aftrækskanal, og som har til formål at aftage den varme, som luften fra et opvarmet rum indeholder, inden den føres ud i det fri. Dette gøres som oftest ved, at man i et krydsfelt tager varmen fra den udgående luft og fører over i den indblæsende luft til rummet. Et sådant krydsfelt kan flytte ca. 90-95 % af varmen fra udblæsningsluften over i den indblæsende friskluft. Nogle firmaer kan endda kombinere dette system med en luft-til-luft varmepumpe, hvilket giver god mening, da luften meget gerne må afkøles så meget som muligt fra de typisk 18-20 grader, som den er, når den forlader rummet.

Punkt 29: Vi sænker temperaturen, når der ikke er folk i kirken, menighedshuset/sognegården og på kontoret.

Natsænkning af temperaturen kræver megen omtanke afhængigt af, hvor de skal ske: i kirken, menighedslokaler, kontorer, arbejdslokaler m.m. Der er forskel på, hvor stor gevinsten er:

- Hvis bygningen er bygget med lette materialer indvendigt (træ og/eller gipsplader), kan det altid betale sig at sænke varmen om natten og i andre perioder, hvor bygningen ikke er i brug. Varmetabet reduceres, når temperaturen indenfor bliver lavere, og det koster kun lidt energi at varme de lette materialer op igen.
- Hvis bygningen derimod er bygget med mange tunge materialer (tegl og/eller beton) indvendigt i murene, i skillevægge og gulve, er gevinsten ikke så stor (måske er der reelt ingen gevinst). Temperaturen i rummene vil falde meget langsomt, mens materialerne bliver ved med at afgive varme. Når temperaturen kun falder lidt, bliver varmetabet også kun reduceret lidt. Til gengæld koster det en del energi at varme de tunge materialer op igen – dog aldrig mere end man har sparet ved at sænke temperaturen.
- Kirker er normalt byggede med tunge materialer, men de adskiller sig alligevel helt fra andre bygninger, fordi de opvarmes anderledes. Kirker opvarmes kortvarigt, så murværk mv. ikke gennemvarmes. I kirken bør temperaturen sænkes så meget som muligt, når den ikke er i brug, både af hensyn til energiforbruget og bevarelse af kirkens inventar og eventuelle kalkmalerier.
- Hvis bygningen er meget utæt, eller hvis der er store arealer uden isolering (f.eks. vinduer med enkelt lag glas), kan det også altid betale sig at lave natsænkning (også selv om der er mange tunge materialer).

Punkt 30: Vi begrænser brugen af vand.

Der er forskellige måder at spare på vandet. Overvej at skifte til vandbesparende vandhaner, brusere, toiletter og urinaler. Vandfrie urinaler har intet vandforbrug og er derved langt billigere i drift og mere miljøvenlige end traditionelle urinaler med vand. Der kan også spares vand ved at installere en vandbesparende perlator (en luftindblander) på alle vandhaner. Sørg for at reparere dryppende vandhaner og toiletter. Et toilet, der løber, kan bruge op til 800 liter vand i døgnet. En vandhane, der drypper, kan bruge 20-80 liter i døgnet.

Indsamling af regnvand kan bruges på kirkegården eller på andre af kirkens arealer. Det er god ide at vande om natten eller tidligt om morgenen, når fordampningen er mindst, hvis der anvendes vandingsanlæg.

Punkt 31: Vi fylder opvaskemaskinen, før den sættes i gang.

Småopvask flere gange om dagen kan erstattes af en enkelt stor opvask, men opvask skal ikke stå uvasket i flere dage. Vask ikke op under rindende vand, men brug en balje.

Kirkens transport og udearealer (punkt 32-38)

Punkt 32: Vi sikrer cykelparkering ved kirken eller kirkegården.

Overvej om I vil være cykelkirke. Læs mere på

http://www.kirkefondet.dk/fileadmin/filer/Billeder/Vejkirke/Pressemeddelelse_cykelvenlige_vejkirker.pdf

Punkt 34: Vi betaler CO₂-kompensation ved f.eks. flyrejser

Flyrejser har en stor udledning af CO₂, som er ekstra skadelig, da det sker i stor højde, hvor der ikke er træer og planter til at opsuge den. For at reducere CO₂-udslippet er det naturligvis vigtigst at overveje, om man helt kan fravælge flyet og i stedet tage tog eller bus eller måske slet ikke rejse (men f.eks. holde video-møder). Hvis man alligevel flyver, anbefaler vi, at man kompenserer for den CO₂, der udledes. At betale kompensation (carbon offsetting) er et komplekst område, og det er vigtigt at kompensationen købes fra organisationer, der dokumenterer, at CO₂-udslippet faktisk bliver kompenseret uden kobling til international handel. Nogle af disse projekter er desuden fattigdomsbekæmpende og sundhedsfremmende og der er således flere fordele ved at kompensere for CO₂-udslippet hos dem.

Vi kan anbefale disse hjemmesider:

CO₂-beregner: <https://www.atmosfair.de/en/kompensieren/flug>

Kompensationsmuligheder:

- Cafaca: www.cafaca.com Et dansk projekt, som kombinerer CO₂-kompensation og udvikling, er CAFACA (Cambodia Farmland Carbon). Det afhjælper klimaproblemer og skaber samtidigt udvikling for fattige bønder i Cambodia.
- CarbonFund: www.carbonfund.org
- ClimateCare: www.climatecare.org/home.aspx
- Climate Friendly: <http://www.climatefriendly.com/>

Punkt 37: Vi gennemfører miljøvenlige og økologiske aktiviteter og forbedringer på kirkens udearealer og kirkegård.

Mange kirker har udearealer, dvs. parkeringsarealer, gårdspladser, kirkegårde, præstegårdshaver, omkringliggende jord og jord, som forpagtes ud. Men også en mur, et fortov eller en gavl kan tænkes med som udearealer. Kreativ og nænsom pleje af disse arealer kan være med til at mindske miljøpåvirkningen og også bidrage til plante- og dyrelivet. Undgå brug af pesticider, kunstgødning og kemikalier. Affaldssortér og kompostér også affald fra disse områder. Opsæt regnvandsopsamlere og brug regnvandet til at vande med. Få inspiration her: <http://www.gronkirke.dk/tips-og-ideer/kirkens-indkoeb-og-kirkens-jord/>

Særligt for folkekirker: Overvej om der er tiltag, der kan tages op på provsti- eller stiftsniveau. Menighedsrådene i et provsti kunne for eksempel samlet tage kontakt til områdets blomsterforretninger med henblik på samarbejde for at undgå plastik, skumplast, ståltråd og lignende i buketter og kranse til kirkegårdene.

Særligt for folkekirker: Ifølge §18 i Bekendtgørelse om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde af 22/10 2007 må kemiske midler til bekæmpelse af ukrudt ikke anvendes på folkekirkens kirkegårde (se www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=105292).

Punkt 37 og 38: Vi gennemfører miljøvenlige og økologiske aktiviteter og forbedringer på kirkens udearealer og kirkegård og Vi laver levesteder for vilde dyr og planter på kirkens udearealer.

Træplantning er en handling af stor symbolsk, men også miljø- og naturmæssig værdi. Vi anbefaler, at der plantes hjemmehørende danske træer og buske, som oftest er bosteder for mange dyr og smådyr. Man kan også udnytte pladsen til at plante frugttræer og -buske. Træer, der eksempelvis "kun" har opholdt sig i Danmark i et par hundrede år, er ikke blevet en del af naturen som de gamle danske træsorter. Mens de nye træer måske kun er bosteder for ganske få insekter, er de hjemmehørende danske træer bosteder for en langt større biodiversitet (arts mangfoldighed).

Det kræver ikke meget plads at sikre levesteder for vilde planter og dyr, og der er plads til megen fantasi. Hold lysåbne og tørre områder åbne, lav fuglekasser og fuglebade, fugtige lavninger, bi- og billehoteller, lad en sydvendt grusbunke gro til, en bunke store sten ligge i et solhjørne, lav et brændenældekvarter, hæng altankasser op på en bymur, m.m. Lav evt. et skilt der forklarer, hvorfor I gør det.

Det anbefales, at man tager en natursagkyndig/naturvejleder med på råd, og at man har en aftale om pasning, evt. med en frivillig. Det værste er, hvis det går til af mangel på pasning.

Engager evt. frivillige eller ansatte til at dyrke blomster til kirken.

Punkt 39: Vi sikrer økologisk drift af kirkens landbrugsjord og skov mest muligt.

Til mange kirker hører landbrugsjord og skov og natur. Disse arealer kan ligge tæt ved kirken eller som adskilte arealer i afstand fra kirken. En del sælges efterhånden fra. Men de fleste anvendes og drives på vidt forskellige måder, ofte under flerårig kontrakt med lokale landmænd eller skovejere. Ved nyforhandling kan der stilles krav om økologisk drift. Der kan også indgås aftaler om levering af økologiske produkter, oprettelse af små dyrkningsfællesskaber eller rekreativ anvendelse. Få inspiration på www.gronkirke.dk

Kirkens affald (reduktion og håndtering, punkt 39-48)

Punkt 41: Vi reducerer vores madspild.

Læs mere om madspild her: <http://fvm.dk/foedevarer/indsatsomraader/madspild/> og www.stopspildafmad.dk

Punkt 44: Vi komposterer affald forsvarligt, enten på egen jord eller ved godkendt kompostering.

Husholdningsaffald som madrester skal indgå i kommunens godkendte ordninger. Ved al kompostering på kirkens arealer er det vigtigt, at materialet og komposteringsmetoden ikke giver leveduligheder for f.eks. rotter eller dræbersnegle. Planteaffald fra blomster i kirken, græs, blomster, løv og afklip fra grene og træer på kirkegården komposteres mange steder ved kirken eller på kirkegården uden problemer. Dog kan enkelte planter utilsigtet spredes til omgivende haver, skov eller land med vinde eller affald eller vokse ud over kirkediget. Det er invasive arter som gyldenris, bjørneklo, rynket rose, kæmpepileurt og flere andre.

Desuden spredes f.eks. snebær og brombær. Se hos Naturstyrelsen om invasive arter:

<http://naturstyrelsen.dk/naturbeskyttelse/invasive-arter/>

Kontakt blomsterforretninger med henblik på samarbejde for at undgå plastik, skumplast, ståltråd og lignende i buketter og kranse til kirkegårdene.

Punkt 47: Vi leverer batterier, PVC-plast, kemikalierester, el-pærer, samt toner- og printerpatroner til godkendt modtagelse.

Alle typer batterier skal afleveres på genbrugsstationen, når de er brugt op.

Plast kan enten genanvendes eller brændes, så det udnyttes til energi. Spørg evt. på din genbrugsstation.

Udtjente eller ødelagte pærer er giftigt affald. De skal afleveres i de kommunale indsamlingsordninger, som for eksempel på genbrugsstationen.

Punkt 48: Vi opfordrer til genbrug og indsamling af f.eks. tøj, lysestumper, mobiltelefoner, frimærker og briller m.m.

Nogle sociale og diakonale organisationer indsamler lysestumper, frimærker, mobiltelefoner m.m., som genbruges eller videresælges:

- Lysestumper: Danmission indsamler lysestumper:
<http://genbrug.danmission.dk/vil-vaere-med/giv-til-genbrug/> og evt.
<http://genbrug.danmission.dk/blog/project/000-000-danmission-lys/>
- Mobiltelefoner indsamles af Folkekirkens Nødhjælp:
<https://www.noedhjaelp.dk/det-kan-du-goere/det-kan-du-ogsaa-goere/genbrug-din-mobil>
- Brilller: SOS Børnebyerne, bl.a. <http://www.sosbornebyerne.dk/seneste-nyt/lad-dine-brugte-briller-g%C3%B8re-gavn-i-tanzania>
- Frimærker: Flere velgørhedsorganisationer modtager frimærker, f.eks. Y's Men-klubber og KFUKs Sociale Arbejde.

Egne tiltag

Find gerne selv på flere måder at gøre kirken grønnere. Fortæl andre om jeres ideer ved at sende en mail til gronkirke@gronkirke.dk

Få inspiration til andre tiltag her: <http://www.gronkirke.dk/tips-og-ideer/oevrige-tips-og-ideer/>

For mere inspiration: se vores linksamling på hjemmesiden.

Senest opdateret maj 2015